

Κωστή Τριανταφύλλου

commun ground or under ground

*"We recognize our old friend, our old mole, who knows so well
how to work underground, suddenly to appear: the revolution." Karl Marx*

η Ελλάδα και το κίνημα Underground

Τι ψάχναμε στην Ελλάδα εκείνο το χρονικό διάστημα που το Underground διεθνώς χαρακτήριζε έργα, άτομα, ομάδες και περιοχές καλλιτεχνικές; Ψάχναμε έναν κοινό τόπο για να επικοινωνήσει αλλιώς ο κόσμος και να βρει διέξοδο το βίαια αποκομμένο λεξιλόγιο του ονείρου και του οράματος για μια άλλη καλύτερη κι ουσιαστικότερη επικοινωνία όλων μας. Αυτόν τον κοινό τόπο που κάθε τόσο θάβεται από την κυριαρχία του μαζικού ψεύδους και της πολιτικής θεαματικής αφασίας. Έναν κοινό τόπο που όσο δεν ξεμυτίζει - ζει υπόγεια. Αυτή ακριβώς η υπόγεια, προσωπική έκφραση, μας ενδιέφερε να γίνει δημόσιος λόγος. Και μην ξεχνάτε πως από το 1967 έως το 1974 κάτι σημαντικό σταματάει, υπάρχει ένα ιδιαίτερο και δύσκολο γεγονός στην Ελλάδα, η χούντα, που αναγκαστικά κατευθύνει τους προβληματισμούς και καθορίζει, τραβάει την προσοχή και δημιουργεί άλλους δεσμούς στους ανθρώπους, για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν την καθημερινότητα και ιδιαίτερα μάλιστα αν θελήσουν να αντισταθούν, να αντιπαρατεθούν. Έτσι ο λόγος γίνεται αναγκαστικά *πιο κωδικοποιημένος* και πιο κρυφός- αυτό αφορά βέβαια όσους δεν ήταν στις φυλακές και τις εξορίες! Νησίδες πολιτισμού ήταν πλατείες που ξενυχτάγανε με ατελείωτες συζητήσεις, ομάδες, παρέες κι άτομα. Ψάχναμε την κάθε πληροφορία και ανταλλάσσαμε γνώμες και συνδιαμορφώναμε ένα κλίμα. Ας δοκιμάσουμε να θυμηθούμε αυτά που ξεχάσαμε από την ζωή που θέλαμε να ζήσουμε!

Ειρήνη, ισότητα, ελευθερία, γιορτή, τελετουργία δεν ήταν μόνον λέξεις που ακούστηκαν αλλά και προσπάθεια να τις ζήσουν μέσα στο αμερικανικό κέντρο του αγγλοσαξονικού πολιτισμού. Η αντίθεση στην επιβεβλημένη συμπεριφορά ακόμη και την εξωτερική συνηθισμένη ενδυμασία ήταν προφανής καθημερινός στόχος: ανανέωσης των κωδίκων της ζωής. Δεν ήταν μόνο ένας κοινός τόπος κοινωνικής απελευθέρωσης, αλλά ερωτικής, καλλιτεχνικής και ψάξιμο για μια διαφορετική αντίληψη ζωής, για ένα συνολικό ανθρώπινο πρόταγμα. Ένας άλλος κόσμος *εδώ και τώρα*. Απεικονίστηκε και καταγράφηκε σαν το Underground στις τέχνες και σε αντιπαράθεση / ενάντια στη θεσμική και over-ground συμπεριφορά. Το Underground αγκάλιασε ένα ευρύ φάσμα από ιδιαίτερα κινήματα σε κάθε τομέα της ανθρώπινης καλλιτεχνικής δημιουργίας, τόσο τους beat ποιητές στην Αμερική και τους Οπτικούς ποιητές στην Ευρώπη όσο και τους περιθωριακούς, τους παράλληλους, τους πειραματικούς, τους ερευνητικούς καλλιτέχνες κι ένα μεγάλο μέρος της νεολαίας. Έτσι, στάση κριτική, άγρια, ονειρική, γλυκιά και μέσα στη μουσική, τα χρώματα και τον άλλο τρόπο να δεις τη ζωή. Πειραματικές κοινότητες καλλιτεχνών, ανθρώπων κοινόβια και έργα για ανοιχτούς ορίζοντες και μάτια ορθάνοιχτα. Ας ξανασκεφτούμε την ερωτική ζωή, το κορμί μας και τις αισθήσεις του, ας φανταστούμε! Ο καθένας κι η καθεμιά αναζητά έναν τρόπο να ξαναγεννηθεί...

Αυτό το κίνημα συμπεριέλαβε μέσα του τον τρόπο ζωής των hippies, των yippies, των beat ποιητών, το κίνημα πολιτικής αμφισβήτησης και στις τέχνες ό,τι το πειραματικό/ερευνητικό,

πού πρότεινε μια καινούρια γλώσσα μέσα από την μίξη των αισθήσεων, αλλά και αυτό που έφερνε το όνειρο μέσα του ή την κριτική. Σαν έκφραση το underground αναφέρθηκε και στο experimental, μια που ήταν ακριβώς εκείνος ο χώρος που ανέπτυξε την οπτική και ηχητική έρευνα και αναζήτησε, στον χώρο της τέχνης και της ζωής, με γνώμονα αξίες ανθρώπινες και με ελεύθερο προσανατολισμό. Αναζήτηση που τελικά φυσικά και επηρέασε τον λαϊκό πολιτισμό και όχι μόνον. Ενσωματώθηκε κι επηρέασε κι έσβησε σαν ανατρεπτικός αισθητικός φορέας. Και βέβαια προσπάθησε να κατεβάσει από το βάθρο την προτεινόμενη από τις εταιρείες, έτσι και από τα μέσα μαζικής παραπληροφόρησης pop culture και να βάλλει την ερευνητική με την υπόγεια ψυχή της αλλά και την ανατρεπτική της διάθεση. Δημιουργήθηκαν κοινοί τόποι ιδιαίτεροι και αναδείχθηκαν συγγενικότητες ανάμεσα στους συμμετέχοντες με βιωματικές προεκτάσεις. Το ιδεολογικό υπόβαθρο δεν ξέφευγε από την γενικότερη ετερόνομη συμπεριφορά αλλά υπήρξαν και ριζοσπαστικές φωνές. Οπωσδήποτε τέθηκαν αισθητικά ζητήματα αλλά και κοινωνικά. Το περιθώριο άρχισε να ζει στους δικούς του ρυθμούς. Το περιθώριο των δρόμων με τα γκράφιτι ενώθηκαν με τα ερευνητικά κέντρα τέχνης-τεχνολογίας σε έναν διάλογο τεχνών με μια διαφορετική αισθητική επικοινωνία μεταξύ τους. Η έρευνα ήταν πια ελεύθερη να φέρει το καινούριο που έκρυσαν μέσα τους οι συμμετέχοντες. Αγκαλιάστηκε από την νεολαία που αγκαλιάστηκε από τις εταιρείες παραγωγής θεάματος κι έτσι κάποιοι πούλησαν το είδος τους και κάποιοι άλλοι το έζησαν και το ευχαριστήθηκαν. Η ανώνυμη ιστορία του κινήματος αυτού δεν είναι τα εξώφυλλα δίσκων και η μαζική κουλτούρα αλλά το σύνολο των δράσεων που καταγράφηκαν ή όχι, πολύ ή λίγο, αδιάφορο, που δημιουργήσαν όμως την όλη περιρρέουσα ατμόσφαιρα μέσα από την οποία ξεπηδήσαν νέες νοοτροπίες. Από την ανατολική ακτή στη δυτική υπήρχαν διαφορές και όχι πάντα μια άμεση πληροφόρηση. Είναι όλα μαζί, το ατομικό δικαίωμα για ζωή και η συλλογική κοινωνική στάση, όλα είναι *πάνω στο τραπέζι* και οι μάσκες πέφτουν! Οι ερωτικές προτιμήσεις λέγονται/αναφέρονται, τα απελευθερωτικά κινήματα οργανώνονται, οι μειονότητες εμφανίζονται δημόσια. Αυτό που είχε μεγάλη απήχηση ήταν ξεχασμένες μορφές τέχνης που ανασύρθηκαν και μπήκανε στο κέντρο της αισθητικής συζήτησης όπως και μουσικά είδη αλλά και τοπικές κοινωνίες που δεν ακουγόntonουσαν ανανέωσαν την ύπαρξή τους και φέρανε τον τρόπο ζωής τους στο προσκήνιο. Φυσικά και όλες οι μειονότητες και οι καταπιεσμένες πλειονότητες! Η δεκαετία του '60 για την οποία μιλάμε καταλήγει στα γεγονότα του Πανεπιστημίου του Μπέρκλεϋ, αλλά και στο Βερολίνου, στο Γαλλικό Μάη, αλλά ενυπάρχει και με τις διαμαρτυρίες του πολέμου του Βιετνάμ. Η δεκαετία αυτή συνεχίζει έως τα μέσα της δεκαετίας του '70 όπου όλα αρχίζουν να μπαίνουν στους ρυθμούς της αγοράς - το ρήγμα είχε όμως εδραιωθεί τόσο αισθητικά όσο και κοινωνικά. Όλα αυτά κυρίως για την μυθική περίοδο της βόρειας Αμερικής. Η πολυπολιτισμική αυτή χώρα έχει ένα αγγλοσαξονικό πολιτισμό που τους ένωνε αλλά και πολλούς εισαγόμενους ή γηγενείς που αναδείχθηκαν. Αλλά ανάλογα πολιτισμικά φαινόμενα είχαμε στην Αγγλία αλλά και στη Γαλλία. Η δε περιβάλλουσα πολιτισμική αύρα διέφθιρε κατάλληλα και άλλες νεολαίες.

Στην Ελλάδα η κατάσταση είναι άλλη. Οι πληροφορίες που φτάνανε ήταν λιγοστές και το μοναδικό στο είδος του περιοδικό Πάλι του ποιητή Νάνου Βαλαωρίτη και το μοναδικό αγγλόφωνο τεύχος του περιοδικού Residu του ποιητή Allen Ginsberg ορίζουν άλλα εδάφη του πνευματικού διαλόγου που δεν έγινε όχι μόνον λόγω της άφιξης της χούντας αλλά και λόγω της κρατούσας στενοκέφαλης συντηρητικής κατάστασης στο χώρο της λογοτεχνίας. Το ίδιο βέβαια ισχύει και για τις εικαστικές δραστηριότητες που ήταν *περι-ορισμένων* εικαστικών. Από πριν αλλά τόσο μέσα στη χούντα όσο και μετά ο Λ. Χρηστάκης παρουσίαζε την τοπική αλλά και τη διεθνή υπόγεια κι ερευνητική τάση τόσο στη τέχνη όσο και στα κοινωνικά κινήματα μέσα από τα έντυπά του με ένα τρόπο ιδιότυπα δημοσιογραφικό κι αποκαλυπτικό. Μετά τη χούντα ο Ν. Παπαδάκης που εξέδωσε ένα περιοδικό Το Σήμα, έχοντας παράλληλα την αίθουσα τέχνης Πολυπλάνο, βάζει τους συνεργάτες του να του δημιουργήσουν ένα ακόμη αφιέρωμα για το περιοδικό του, έτσι κάποιο τεύχος το αφιέρωσε στο Ελληνικό Underground και όρισε μάλιστα με βεβαιότητα και ποια ήταν η *σκηνή* - ευτυχώς δεν ανακάλυψε κίνημα! Είναι μια πρακτική παραπλήσια με αυτή που γέννησε την παρέα των ποιητών που

αυτοονομάστηκε η γενιά του '70 - πριν από τον ερχομό της δεκαετίας και πριν να ορίσει την παρουσία της με το έργο της αυτή η γενιά. Ένας από τους δημοσιογράφους που επιμελήθηκαν το αφιέρωμα και περιέγραψαν στο κύριο άρθρο την σκηνή, μου είπε πως ο Παπαδάκης κανόνισε τα άτομα που θα εμφανιστούν! Είχε βέβαια ξεφύγει από την πραγματικότητα, την συνολική εικόνα και τη διαμόρφωσή της. Έτσι κι αλλιώς ένα αφιέρωμα ήταν, πάντα με την ιδιαίτερα προσεγμένη εμφάνισή του, οργανωμένο από έναν ιδιόρρυθμο έμπορο που ήθελε να αγοράσει και λίγη κοινωνική συμμετοχή, που το πούλησε σε συλλέκτες περιοδικών της περιοχής του που δεν το διάβασαν! Αυτό που έτσι έγινε φανερό ήταν πως ξαφνικά ή κυρίαρχη τάξη « αναγνωρίζει » το Underground . Βέβαια οι γκαλερίστες στην Αμερική αμέσως αναδείξαν τους καλλιτέχνες του δρόμου γιατί υπήρχαν λεφτά που παιζόντουσαν εκεί. Εδώ οι πλούσιοι θέλανε να αγοράσουν και ανατρεπτική φήμη! Μέσα στη χούντα θέλω να τονίσω πως αναπτύχθηκε μια κινηματογραφική δραστηριότητα σπάνια από τον Θ. Ρεντζή το *Κέντρο Πειραματικού Κινηματογράφου*. Παράλληλα υπήρξε η εβδομάδα μικρών ταινιών σε μια κάθετο της Πατησίων. Κάποιες ταινίες όπως Φράουλες και Αίμα αλλά και γύρω από το Woodstock εντυπωσίασαν και πληροφόρησαν. Το Easy Rider είχα την τύχη να το δω στην Piccadilly square στο Λονδίνο, ανάμεσα από χίπηδες μαστουρωμένους που κάπνιζαν μέσα στην αίθουσα και κοπέλες με φοβερές φούστες μίνι - βγήκα από την αίθουσα και ήμουν αλλού! Δεν θα ξεχάσω το σχεδιαστικό κινηματογραφικό έργο Fritz the cat αλλά και αργότερα το ποιητικά ανατρεπτικό έργο Άγιος Πλανήτης του R. Toror. Η βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Ένωσης επί της οδού Ακαδημίας, μέσα στη χούντα, έφερνε *περίεργα περιοδικά* σε στυλ εφημερίδας με πολύτιμη πληροφόρηση και βέβαια βιβλιοπωλεία όπως αυτό του Γιώργου Ελευθερουδάκη και του Kauffman όπου ανακαλύψαμε τον Marcuse και άλλους. Όσοι μπορούσαν να ταξιδέψουν στο εξωτερικό έφερναν πληροφόρηση ή έστελναν κάποιο γράμμα που είχε μέσα του πολύτιμο υλικό – φυσικά οι πληροφορίες γύριζαν γύρω από τον βαθμό ελευθερίας που απολάμβαναν στις άλλες χώρες και η έκρηξη ήταν στο κίνημα του Underground και τις εικόνες που ζωγράφιζαν, τις φωτογραφίες από τον τρόπο ζωής τους, την μουσική και την άλλη, την παράλληλη, δημοσιογραφία και βέβαια στο σχέδιο που ξεπρόβαλλε σε αυτά τα περιοδικά. Η ζωή ήταν γκριζα στην τότε Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά η δεκαετία του '60 ήταν η πρώτη μετεμφυλιακή δεκαετία, άρα έφερε μέσα της κάποιες ελπίδες - που δε βάστηξαν για πολύ δυστυχώς! Και μέσα στη φτώχεια, τον αναλφαβητισμό και το θρησκευτικό κι εθνικιστικό φανατισμό και με μια μικρή πλούσια τάξη κλεισμένη στον κόσμο της.

Μετά την χούντα στην αυτόνομη ομάδα Κ.Ρ.Α.Κ. τέθηκαν σε διάλογο κι έγινε προσπάθεια κοινοποίησης/δημοσιοποίησης άλλου λόγου, από του κλειστού συστήματος αυτού του λόγου που έβγαине από τη περίοδο της χούντας και της αριστεράς. Τα περίεργα συνθήματα αλλά και τα σχέδια που έγιναν στους τοίχους αλλά και τα δρώμενα/παρεμβάσεις δώσανε μια άλλη πνοή στη μεταχουντική Αθήνα. Η αναρχική θεώρηση ήταν γνωστή, το καινούριο ήταν η αυτονομία. Η δημοσιογραφική γλώσσα βέβαια ό,τι δεν ήταν αριστερό - το όριζε ως *αναρχία*. Εμείς όμως ξέραμε και προσπαθήσαμε να ανοίξουμε τον διάλογο και να καθορίσουμε αυτόν τον άλλο λόγο. Νοικιάσαμε ένα νεοκλασικό σπίτι στα Εξάρχεια και καθημερινά βρισκόμασταν κι ετοιμάζαμε δράσεις κοινωνικές και καλλιτεχνικές. Η πρώτη αυτόνομη ομάδα Κ.Ρ.Α.Κ. έδωσε πολλά δείγματα κοινωνικής γραφής που παραπέμπανε στο ψάξιμο της *συγγενικότητας* και *των κοινών τόπων*. Έβλεπες τις επιθυμίες τους να μετουσιώνονται σε αυτή την ανοικτή συνάθροιση. Η συζήτηση για την τέχνη με τις καινούριες προσεγγίσεις της και την μουσική με τα καινούρια ακούσματα όριζαν ένα άλλο έδαφος πολιτιστικής προσέγγισης. Δεν μπορώ να ξεχάσω τον Στέλιο Βασιλειάδη, αλλά και τον εκδότη της Επίθεσης, και τον Ηλία Πολίτη, τον Α. Χατζηγιάννη, τον Δ. Ζαφειρέλλη και τόσους φίλους καλλιτέχνες ή άλλους που βγαίνανε από αντιστασιακές οργανώσεις με έναν στριφνό μαρξιστικό λόγο ή με έναν χαλαρό σοσιαλιστικό που προσπαθούσαν όμως να βρουν και να καταλάβουν. Και φυσικά έξω από το Κ.Ρ.Α.Κ. πάντα τους δικούς μου φίλους τον Κ. Καπώνη, τον Η. Μπακογιάννη και βέβαια τον Σ. Στίνα που δε σταμάτησαν να αναπτύσσουν το πρόταγμα της αυτονομίας. Βέβαια μιλάμε για το 1974 και μετά. Ήδη δηλαδή στις χώρες της Ευρώπης αλλά και στη Β. Αμερική το

απελευθερωτικό κίνημα έχει αρχίσει να χάνει την δημιουργική του δύναμη αλλά μένουν κάποια δεδομένα που μετασχηματίζουν αισθητικές προτιμήσεις και εκπαιδευτικούς μηχανισμούς. Αυτό που ζήσαμε για λίγα χρόνια μετά το 1974 είναι αυτό που καταπιέστηκε τόσα χρόνια πριν. Κερδίσαμε το να ξαναέρθουν αυτοί που φέρανε τη χούντα, αυτή τη φορά όμως σαν απελευθερωτές! Τα κακά παιδιά της δεξιάς, οι χουντικοί, μπήκαν φυλακή κι έτσι βεβαιώθηκε ο κόσμος πως αυτοί θα είναι διαφορετικοί. Λίγα χρόνια μετά οδηγήθηκαν στη φυλακή όλοι οι εκδότες ανατρεπτικών εντύπων. Παρ' όλα αυτά το υπόγειο κίνημα που ξεκίνησε μέσα στη χούντα πολλαπλασίασε τις δυνάμεις του - το Ελληνικό Underground συνεχιζόταν.

Αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι πως έτσι κι αλλιώς η οριζόντια λογική αυτών των κινημάτων είναι που αποτελούν τη βαθιά σημασία τους. Φυσικά από τους beat ποιητές κάποιοι περισσότερο ακούστηκαν, το ίδιο συνέβη και με τους εικαστικούς όπως και με τις μουσικές ομάδες. Και η λεγόμενη υποκοουλτούρα αναδείχθηκε σε σαλονάτη – την αγόρασαν για να ξορκίσουν τον φόβο του αναπάντεχου εχθρού που караδοκεί στον δρόμο! Το κίνημα αυτό είχε πρόσωπα, είχε ομάδες, είχε κοινές αισθήσεις και διονυσιασμό και όργιο και εξέγερση και ένα κοινό τόπο με δικό του αλφάβητο. Αυτό μπορεί να καταγραφεί μόνον από τα έργα που ο καθένας έκανε εκείνη την εποχή; Να θυμηθούμε για να καταλάβουμε τι έγινε, τι ζήσανε και πως μετεξελίχθηκε αυτή η εποχή ενσωματωμένη στη νέα καθημερινότητα που δημιουργήθηκε. Μέσα στα κινήματα η προσωπική κατάθεση ολοκληρώνεται. Και η ατομική έκφραση μπορεί να μιλήσει σε αυτούς που την καταλαβαίνουν και να εμπνεύσει και να εμπνευστεί. Μπορεί να ήμουν εμπυχωτής σε κάποιες ομάδες, αλλά αυτό που μέσα από όλα αυτά έφαχνα ήταν πάντα το κοινό έδαφος της επικοινωνίας για μια πιο ουσιαστική πραγματικότητα. Ας ενώσουμε τις σκέψεις μας και θα γίνουμε αστραπές.

Στο πρώτο ποιητικό μου βιβλίο *αποσπάσματα 1967-73* - έκδ. Λ. Γιοβάνη, 02.1974, Αθήνα - έγγραφα στο τέλος προς τον αναγνώστη: προσοχή σε θεωρώ ποιητή των πάντων. Ήμουν ανοιχτός σε έναν διάλογο επί όλων των θεμάτων και βέβαια σε μια μίξη των αισθήσεων, μακριά από τους ειδικούς σε κάτι και άσχετους με το συνολικό γεγονός. Σε ισότιμη βάση - όλοι μαζί. Σε άλλο σημείο σημειώνω πως: δεν ξέρω αν πρέπει να τα κυκλοφορήσω και να μη βγάλω μόνο μια προκήρυξη που να *μιλάει* γι' αυτή την έκδοση. Η μεγάλη σημασία βρίσκεται στη διαδικασία και όχι στο αποτέλεσμα. Και στο περιοδικό *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* το ποίημα *Δεν υπάρχει ακόμη τίποτα*, χαρακτηρίστηκε σαν το πολιτικό Underground ποίημα. Στη Μορμώ δημοσιεύω το *Magic Bus*. Τα σχέδια του 1969 με 1974 γίνονται το βιβλίο *Ονειροδρόμιο που αναδημοσιεύεται ευρύτατα*. Τα σχέδιά του μπήκαν όχι μόνο σε Ελληνικά *περιθωρικά περιοδικά* αλλά και σε Γαλλικά, Αγγλικά κι αλλού. Μέχρι και κάποιοι φυλακισμένοι στην Αμερική είχαν διαλέξει κάποια σχέδια - εντυπωσιάστηκα γι' αυτό το αναφέρω.

ο όρος underground

Θέλω να βεβαιώσω τον αναγνώστη που αναρωτιέται κι αμφισβητεί τους όρους, πως σε κάθε περίοδο συμφωνώ πως υπάρχει και ένα τμήμα υπόγειου συλλογικού και ατομικού δημιουργικού που πολλές φορές είναι αυτό που μετά αναλαμβάνει ρόλους στη κεντρική σκηνή. Σε κάθε περίοδο έχει άλλα χαρακτηριστικά. Είναι εύκολο να κρίνουμε τους όρους, μα είναι δύσκολο να βρεθούν όροι που να ενσωματώσουν/ενοποιήσουν περιόδους και να εκφράσουν ένα συλλογικό φαντασιακό. Το underground είναι όμως αυτό; Είναι γνωστό πως

οι λέξεις δεν χρησιμοποιούνται πάντα με αυτό που με πρώτη ματιά θα έπρεπε να εννοούν. Η λέξη *δημοκρατία* χρησιμοποιείται για να υποκρύψει την ολιγαρχία, η *επανάσταση* τη στρατιωτική δικτατορία κλπ. Στη τέχνη πάλι η λέξη πειραματικό καταγράφηκε περισσότερο για τον κινηματογράφο που βέβαια εντάχθηκε στη περίοδο του κινήματος Underground. Και με το τέλος του πειραματικού κινηματογράφου στα μέσα της δεκαετίας των '70 δε χάθηκε η ενέργεια και το ψάξιμο που κάνανε αυτοί οι κινηματογραφιστές αλλά ενσωματώθηκε στα πρώτα βίντεο κλιπ που είδαμε ακόμη και από το MTV - το βασικό είναι πως τα μάτια των θεατών άνοιξαν σ' έναν άλλο κόσμο που μας έδειξαν αυτοί οι κινηματογραφιστές - όπως κι αν το χαρακτήρισαν, που βέβαια βοήθησε αυτός ο προσδιορισμός για να το εντοπίσουμε στα ιστορικά δεδομένα του παρελθόντος και να μπορούμε να εστιάζουμε σωστά. Βοηθάει ο καθορισμός του για ποιο πράγμα μιλάμε. Η κυριολεκτική μετάφραση αυτού του όρου πόσο έχει να κάνει με ένα εικαστικό-κινηματογραφικό-μουσικό κίνημα τέχνης; Όπως είπαμε πάντα υπήρχαν υπόγειες διαδρομές ανατρεπτικές και μη, απελευθερωτικές και μη. Το Underground του Εμίρ Κουστουρίτσα είναι χωρικός ορισμός του υπόγειου και το έργο εκεί εστιάζει. Το κίνημα αυτό, όπως για παράδειγμα αυτό της *Arte Povera* (φτωχή τέχνη), δεν *κυριολεκτεί*, αλλά παρ' όλα αυτά προσδιορίζει μια σημαντική ρήξη και διαφορά. Στην Αμερική προσδιόρισαν κάποιες σχέσεις καλλιτεχνικές με τον όρο αυτό που έγινε ευρύτερα γνωστό σαν κίνημα, αυτό του Underground (υπόγεια τέχνη) σε σχέση με το Overground (υπέργεια τέχνη) που σήμερα θα το λέγαμε mainstream, της μόδας και life style! Στην ουσία το έδαφος στο οποίο αναφέρεται είναι η επιφάνεια, ο ορίζοντας όπου οι από πάνω είναι οι θεσμοί και οι εμπορικοί καλλιτέχνες και οι από κάτω από αυτήν την επιφάνεια ό,τι ετοιμάζεται, ό,τι διαμορφώνει ένα άλλο καλλιτεχνικό περιβάλλον - που μπορεί να μείνει για πάντα εκεί να μην ανέβει στην επιφάνεια και να μη γίνει ποτέ κατεστημένη αξία! Υψηλή και χαμηλή κουλτούρα ή υποκουλτούρα και αντικουλτούρα ορίσανε έναν χώρο επαναδιαπραγμάτευσης του αυθεντικού και αυτού που παίζει στην εκάστοτε σκηνή, στον εκάστοτε χώρο και χρονική στιγμή.

Δεν *κυριολεκτεί* αλλά επιλεκτικά ορίζει, όπως κάθε χαρακτηρισμός στην Ιστορία της Τέχνης. Γιατί αλήθεια υπήρξε κάποιο μουσικό είδος πιο *υπόγειο* από τα μπλουζ; Κι όμως παρ' όλο που επηρέασαν βαθιά την country και το rock, η ερώτηση δεν υπάρχει- δεν έχουν σχέση με το Underground. Βέβαια καταβολές μπορεί κανείς να βρει. Κάποτε ξεκίνησε και κάποτε μεταβλήθηκε σε κάτι άλλο ή απορροφήθηκε και διαχύθηκε. Σήμερα αυτό το ψάξιμο μπορεί να ξαναεμφανίζεται με ιδιαίτερες παρουσίες. Η ρήξη που δημιούργησε η μουσική που εντάχθηκε στο συνολικό χαρακτηρισμό underground είχε να κάνει τόσο με κάτι μαζικό απέναντι σε μια κατεστημένη πολιτιστική στάση, όσο και με τις ερευνητικές πειραματικές μουσικές κοινότητες που δεν γίνανε ποτέ λαϊκά ακούσματα – τόσο ευρύ φάσμα κάλυπτε η ομπρέλα αυτής της κινηματικής έκφρασης. Ο πολιτισμός που καθορίζεται από τις μεγάλες εταιρείες είναι ένας δηλητηριασμένος πολιτισμός από τη γέννα του – η λαϊκή/μαζική πλευρά του underground τελικά μπαίνει κι αυτή στις μεγάλες εταιρείες βαστώντας πολλές φορές τα ποιοτικά της χαρακτηριστικά. Οι μεγάλες εταιρείες κατάλαβαν πως εκεί ήταν όλα τα λεφτά! Υπήρχε ένα κίνημα κόσμου που στήριζε όλες αυτές τις εκφάνσεις τέχνης. Υπήρχε ένας κοινός τόπος, κοινή αντίληψη ενός ζητούμενου άλλου τρόπου αντίληψης της καθημερινότητας. Και βέβαια το περιθώριο, οι παράλληλες κοινότητες, οι κρυφές δυνάμεις όλων μας που θα συνεχίσουν να ξαφνιάζουν. Κι ας ονομάζονται κάπως, κι ας χαρακτηρίζονται, αρκεί να έχουν ένα αυθεντικό ψάξιμο για τον νέο συλλογικό κοινό τόπο επικοινωνίας. Μένει μονάχα να ενώσουμε τ' αστέρια μας και θα γίνουμε αστραπές!

Edison first discovered the principle of recorded sound on July 18th, 1877, the first word he uttered into the phonograph was *Hallo!*

εμείς κι εσείς

Γεια σας είμαστε εδώ κι εμείς! Υπάρχει άγριο ποδοβολητό πάνω από το κεφάλι μας. Η λογοτεχνική συντεχνία και η ανάλογη εμπορευματική στους εικαστικούς λειτουργούσαν μόνον με αποκλεισμούς όσων δεν τους κάθονταν στους στόχους τους. Όπως και το κομματικό στελεχιακό δυναμικό μέσα κι έξω από τις τέχνες. Στην Αμερική όπου δεν υπήρξαν παρά δυο κόμματα που εναλλάσσονταν δεν υπήρξε η αριστερή ελληνική παγιδευτική συμπεριφορά *πολιτικού καθωσπρεπισμού*. Που βέβαια σε ένα βαθμό λόγω των τοπικών συγκυριών και της σθεναρής αντίστασης της Αριστεράς την περίοδο της Κατοχής, είναι αντιληπτό σαν δικαίωμα, όχι όμως σαν κόλλημα στις κατακτημένες θέσεις - υπάρχουν και καινούριες αναλύσεις που η ελληνική αριστερά ποτέ δεν θέλησε να τις συζητήσει. Αλλά ο ένας είναι πράκτορας *γι' αυτό τα λέει* μην τον διαβάσετε κι όσοι φύγανε από το κόμμα είναι χαφιέδες και δειλοί *μην τους ακούτε* κι έτσι παρ' όλη την καλή διάθεση δεν βρίσκεις το γιατί η αριστερά παραμένει ένας οπισθοδρομικός χώρος που τα αντιστασιακά κεκτημένα συντηρεί και δεν θέλει να ξέρει και να ακούει διαφορετική φωνή. Ο Άρης Αλεξάνδρου και τόσοι άλλοι μπόρεσαν με αγάπη και σεβασμό να μιλήσουν. Ο Σ. Στίνας από τους ιδρυτές του ΚΚΕ μίλησε με αλήθειες. Ο Κ. Καστοριάδης με ουσία ανατρεπτική για ένα νέο κίνημα απελευθερωτικό. Σιωπή βασιλεύει στη χώρα της Αριστεράς! Στην Ευρώπη πάλι οι πολιτικές της Αριστεράς μετά από πολλούς ιδεολογικούς αγώνες ξεκαθαρίστηκαν αρκετά περισσότερο. Είναι σπάνιο σε μια χώρα να υπάρχουν δυο ορθοδοξίες μια κομμουνιστική και μια χριστιανική! Αλλά κι ένας απεριόριστος κομφουζιονισμός, τέτοιος μάλιστα που το βυζάντιο να εμπλέκεται με την αρχαία Ελλάδα και να παράγει έτσι εμπλουτισμένο το σύγχρονο ελληνικό σύνδρομο του σχετικισμού αλλά και του φανατισμού. Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, απελευθερωτικές δυνάμεις βρέθηκαν, λειτούργησαν από τα κάτω αλλά με αφόρητες καθημερινές πιέσεις εξόντωσης, γελοιοποίησης κι εκμηδένισης αυτών που τις υπεράσπιζαν. Σκεφτείτε πως οι Έλληνες σουρρεαλιστές μετά από την γελοιοποίηση που τους επιφύλαξαν και τη χρήση του όρου απαξιωτικά *αυτό είναι σουρρεαλιστικό*, σαν κάτι *το άσχετο*, καταργήσανε αυτό τον όρο και μιλήσανε για υπερρεαλισμό και από τότε ονομάζονται υπερρεαλιστές! Κρυπτοσουρρεαλιστές δηλαδή!

Είπαμε λοιπόν κι εμείς τότε στην Ελλάδα της χούντας, πως ένα γεια χαρά είμαστε κι εμείς εδώ, δεν αρκεί. Έτσι, κλείσαμε το μάτι στον πολιτισμό προσπαθώντας να ανακαλύψουμε τις ρίζες μας στη μουσική και τις τέχνες κι όχι μόνον στην τοπική μουσική και στις τοπικές τέχνες. Μέσα στη χούντα δεν κάναμε μόνον αντιδικτατορικό αγώνα αλλά και αντισυστημικό. Ήμασταν αυτοί που βοήθησαν το ρεμπέτικο να υπάρξει, παράλληλα να ακουστούν οι *doors*, οι *Jethro Tull*, οι *Led Zeppelin*, ο *Frank Zappa* κλπ. Φυσικά ο σουρρεαλισμός μας ενδιέφερε αλλά πιο πολύ η φανταστική ζωγραφική αλλά και το άγριο σχέδιο. Τα μοντέρνα κινήματα φουτουρισμός, ντανταϊσμός και σουρρεαλισμός και τα σύγχρονα *fluxus*, *underground* είχανε το κοινωνικό στοιχείο ενσωματωμένο στις προτάσεις τους και γι' αυτό ασκούσαν μια ιδιαίτερη έλξη.

Στην Αμερική δεν είναι τυχαίο πως την δεκαετία του '60, η τέχνη-τεχνολογία που ήταν ερευνητική/πειραματική έπαιξε σημαντικό ρόλο παρ' όλο που χρειαζόντουσαν παραγωγές πολυέξοδες. Μέσα από τα Πανεπιστήμια και τα ερευνητικά τους εργαστήρια διαχύθηκαν προς τα έξω κι ενώθηκαν με το ευρύτερο κίνημα, με το κοινό χαρακτηριστικό της μίξης των αισθήσεων που καλλιεργήθηκε αυτή τη δεκαετία.

Το παιχνίδι δε χάθηκε, γιατί οι εραστές συνεχίζουν να γοητεύονται από το δημιουργικό χάος! Οι άλλοι εξ άλλου, είναι ζωντανοί νεκροί!